

Wanda Jakubaszek

Edukacja z kontekstem kształcenia ustawicznego w globalizującym się świecie. Rozważania teoretyczne

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest przemianom edukacji współczesnego człowieka pod wpływem kultury ponowoczesności oraz dążności społeczeństw europejskich do szeroko rozumianej globalizacji. Na tle postulatów Raportu Oświatowego UNESCO *Edukacja, jest w niej ukryty skarb* zostały zaprezentowane rozważania dotyczące kształtowania w procesie edukacji jednostki potrzeby uczenia się przez całe życie, kluczowych kompetencji, a także budowanie społeczeństwa kognitywnego w oparciu o nowoczesne technologie wraz z zastosowaniem teorii konektywizmu.

Słowa kluczowe

kultura ponowoczesności, globalizacja, społeczeństwo kognitywne, kluczowe kompetencje, teoria konektywizmu, kształcenie przez całe życie

Education and the context of lifelong learning in the globalized world: theoretical considerations

Abstract

The article focuses on educational changes under the influence of postmodern human culture and aspirations of European societies to broadly understood globalization. In the context of the postulates of the UNESCO Educational Report *Education is the hidden treasure*, the article presents ideas concerning the process of education of an individual and developing, within this process, the necessity for lifelong learning and the key competences. It also discusses the construction of a cognitive society, basing on modern technologies and with the application of the theory of connectivism.

Key words

postmodern culture, globalization, cognitive society, key competences, theory of connectivism, lifelong learning

Zarys edukacyjnych przemian na tle kulturowym

Drogę dla rozwoju człowieka XXI wieku można odnaleźć w przesłaniu V.E. Frankla: „człowiek nie istnieje po to, by być, ale po to, by się stawać”¹. To stawanie się człowiekiem w kulturze ponowoczesności wydaje się być, w opinii M.J. Szymańskiego, jednym z najtrudniejszych zadań współczesności². Teraźniejszość różni się bowiem znacznie we wszystkich sferach życia od poprzednich okresów rozwoju gatunku ludzkiego. Cechuje ją niespotykana dotychczas technokracja i postęp cywilizacyjny, które łącznie wymuszają na człowieku wykształcenie umiejętności, przekładających się na dążenie jednostki do nabywania różnorodnych kompetencji niezbędnych dla realizowania się w wielu wymiarach życia. Począwszy od osobistego, edukacyjnego do profesjonalizmu zawodowego i interakcji społecznych. Człowiek podejmuje jednocześnie działania w kierunku likwidacji wszelkich ograniczeń i barier czasowo-przestrzennych, dzięki czemu otwiera przed sobą możliwość komfortu w realizacji własnej egzystencji ziemskiej. Formy ludzkiej działalności w wymiarze temporalnym można (za B. Kędzierską) przeanalizować w kontekście wiedzy, w którą jednostka była i jest wyposażona w toku własnego rozwoju, a która to wiedza decyduje o ludzkim jestestwie i pełni człowieczeństwa. I tak³:

- *przedwczoraj* człowiek funkcjonował w oparciu o wiedzę religijną, która pozwalała poznać świat boski – Ewangelię, raj i zbawienie; przygotowywano człowieka do życia pozaziemskiego i kształtowania duszy;
- *wczoraj* wiedza religijna została zastąpiona wiedzą opartą na prawdzie naukowej, stworzonej przez człowieka, która pozwalała jednostce na stawanie się istotą racjonalną, żyjącą tu i teraz, nie tylko przystosowaną, ale i kreatywną; podejmującą trud zmieniania się

¹ V.E. Frankl, *Homo patiens*, przeł. R. Czarnecki, J. Morawski, Warszawa 1984, s. 44.

² Zob. M.J. Szymański, *Indywidualizacja i różnicowanie społeczne w okresie późnej ponowoczesności*, [w:] *Nauczyciel wobec różnicowań społecznych*, red. R. Kwiecińska, M.J. Szymański, Kraków 2010, s. 8–26.

³ B. Kędzierska, *Kompetencje informacyjne w kształceniu ustawicznym*, Warszawa 2007, s. 24.

bie i otaczającej rzeczywistości pod kierunkiem określonego autorytetu, przewodnika, mistrza, nauczyciela;

- *dzisiaj* wiedza jest szeroko dostępna, znacznie wychodząca poza dotychczasowe centrum edukacji, za jakie była uznawana szkoła, która obecnie zostaje zastąpiona szeroko rozumianym uczeniem się wszystkich i wszędzie, za pomocą wszelkich dostępnych środków, zwłaszcza wywodzących się z nowoczesnej technologii multimedialnej; zmienia się układ nauczyciel–uczeń w wymiarze dotychczasowych relacji wynikających z przypisywanych im roli; bardziej na miejscu wydaje się być adekwatne w dalszym ciągu określenie nauczający i uczący się, ze wskazaniem możliwości przemienności tych zachowań u obu partnerów procesu edukacji.

Funkcjonowanie człowieka w dużej mierze związane jest z wiedzą, w której jednostka bądź staje się jej twórcą (naukowcy, badacze, wynalazcy), bądź jej użytkownikiem, czyli przedstawicielem społeczeństwa, bez względu na miejsce w stratyfikacji społecznej i pełnione zadania z niej wynikające⁴. Każdorazowo jednak, dzięki użytkowaniu wiedzy, człowiek może realizować swoje indywidualne drogi i cele życiowe, realizować siebie, czyli żyć. Istotą funkcjonowania obu grup (twórców i użytkowników wiedzy) wydaje się być świadomość, że wiedza ta powinna być przydatna i użyteczna, aktualna. Wymusza to na jednostce ukształtowanie poczucia potrzeby ustawicznego edukowania się, uczenia się przez całe życie (*lifelong learning*).

Kształtowanie się tożsamości współczesnego człowieka przebiega na tle przemian międzynarodowych, charakteryzujących się skłonnością do globalizacji/homogenizacji świata (w wymiarze gospodarczo-ekonomiczno-politycznym) z zauważalnym silnym wpływem kultury amerykańskiej. Powstawaniu społeczeństw zdominowanych szerokim dostępem do informacji, kultury bez wartości, zacieraniu granic pomiędzy narodami i negacji wyraźnych odrębności narodowych⁵. Zachodzące zmiany można przedstawić słowami McKenzie Warka: „Nie mamy już korzeni, mamy anteny”⁶. Zdaniem McLuhana „podstawowym kryterium różnicującym poszczególne społeczeństwa i formacje

⁴ Por. tamże, s. 26.

⁵ Por. J. Morbitzer, *Edukacja wspierana komputerowo a humanistyczne wartości pedagogiki*, Kraków 2007, s. 76–80.

⁶ Cyt. za: tamże, s. 78.

cywilizacyjne jest szybkość przepływu informacji wewnątrz nich”⁷. Współcześnie za główne narzędzia pozwalające na globalny przekaz kultury ludzkości uważa się środki multimedialne z Internetem na czele. To dzięki niemu człowiek w każdym miejscu na ziemi i w przestrzeni kosmicznej ma dostęp do jednakowych informacji, wiedzy, ofert usługowo-edukacyjnych, reklam i towarów szeroko rozumianej konsumpcji. Musi umieć korzystać z bogatego „koszyka” ofert i umiejętnie podejmować decyzje, dokonywać trafnych wyborów wymagających coraz większej sprawności intelektualnej. Jak słusznie zauważa B. Przyborowska, „problemem czasów współczesnych jest to, że rozwój zewnętrzny świata wyprzedził rozwój wewnętrzny jednostki”⁸. Jednostka zostaje postawiona przed nowymi wyzwaniami bez możliwości odwoływania się do wiedzy i doświadczenia starszych pokoleń. Młodzi ludzie muszą sami tworzyć nowe wzorce i kanony jakości życia, które nie zawsze pozostają w zgodzie z wartościami humanizmu i tradycją. Wiedza życiowa straciła na wartości, dlatego starsze pokolenie musi zaakceptować przywództwo młodych, przyjąć do realizacji zasady i normy życia współcześnie im proponowane w ramach obowiązującej kultury refiguratywnej czy kultury instant⁹.

Globalizacja wyznacznikiem współcześnie edukowanego wzorca osobowości

Wiek XXI z cechującą go globalizacją odciska swoje piętno na bardzo wielu aspektach życia ludzkiego, których przegląd, prezentowany poniżej za ks. J. Mastalskim¹⁰, wydaje się dobrze obrazować zachodzące przemiany i wynikające z nich uzasadnienie dla zjawiska edukacyjnego, jakim staje się całościowa edukacja jednostki. Tylko posiadanie wiedzy z zakresu określonego wymiaru zastanej rzeczywistości, będące efektem ukierunkowanych edukacyjnych procesów homi-

⁷ Cyt. za: tamże, s. 76.

⁸ B. Przyborowska, *Nauczyciel w złożonym otoczeniu*, [w:] *Nauczyciel...*, dz. cyt., s. 103.

⁹ Zob. J. Morbitzer, dz. cyt. s. 81, 148; zob. Z. Melosik, *Styl życia, zdrowie. Konteksty i kontrowersje*, Poznań 2001.

¹⁰ J. Mastalski, *Samotność globalnego nastolatka*, Kraków 2007, s. 357–360.

nizacji¹¹, stanowi gwarancję bycia sprawczym, pragmatycznym i twórczym. Daje szansę na pełnię wykorzystania dóbr wolności w zakresie stawania się człowiekiem poszukującym (*searchman*), człowiekiem przyszłości w pozytywnym rozumieniu tego zjawiska, konstruktorem życia ponoszącym odpowiedzialność za własny i innych los, zgodnie z obowiązującymi współcześnie ideami kulturowymi budowania wspólnoty „serc i umysłów” ludzkości.

Szczególnie znaczące dla całokształtu funkcjonowania społeczeństw świata wydaje się być:

- *globalizacja komunikacji* – cechuje ją szybki i szeroki zasięg przekazu informacji, obrazów, idei, sygnałów w oparciu o narzędzia typu telegraf, telefon, fax, wideokonferencje i Internet. Wszechobecne staje się zjawisko cyberprzestrzeni oraz supraterytorialności;
- *globalizacja przemieszczania* – człowiek dzięki nowoczesnym środkom lokomocyjno-komunikacyjnym przemierza nieograniczone przestrzenie zarówno w celach zarobkowych, jak i edukacyjno-rekreacyjno-zabawowych, stając się, turystą, pracownikiem, pielgrzymem, migrantem czy też „obywatelem świata”;
- *globalizacja produkcyjna* – polega na tworzeniu fabryk i zakładów produkcyjnych w różnych miejscach świata, celem realizacji poszczególnych stadiów produkcji. Główny producent łączy te elementy w całość i wprowadza na rynek jako produkt finalny, bez określenia państwa czy regionu produkcji;
- *globalizacja rynków* – zastosowanie nowych technologii wpływa na intensyfikację działań gospodarczych w wymiarze globalnym, które decydują o globalnym marketingu i całokształcie strategii sprzedaży;
- *globalizacja pieniądza* – otwarcie życia społecznego na całokształt zjawisk zachodzących w świecie, powoduje powstanie globalnej waluty, kart bankowych i sieci bankomatów oraz punktów sprzedaży on-line, z możliwością płatniczą cyfrowym pieniądzem;
- *globalizacja finansów* – powstawanie rynków walutowych i bankowości o wymiarze ogólnoświatowym, posługiwanie się papierami wartościowymi i usługami ubezpieczeniowym, także poza granicami własnego kraju;

¹¹ T. Hejnicka-Bezwińska, *Pedagogika ogólna*, Warszawa 2008, s. 230–236.

- *globalizacja organizacji* – następuje globalizacja wielu instytucji, firm, organizacji i stowarzyszeń, tworząc różnego rodzaju fuzje. Podejmują one działania w zakresie szerszego docierania do większych mas społecznych z wieloma cennymi inicjatywami, np. w formie raportów, apeli czy produktów, a także akcji pomocowo-charytatywnych;
- *Globalizacja zbrojeniowa* – obok tworzenia arsenałów zbrojeniowych wspólnych dla wybranych międzynarodowych organizacji o charakterze totalitarnym, zauważa się zjawisko globalnych działań wojennych, do których zostają włączane państwa z różnych stron świata;
- *globalizacja antyglobalna* – przedstawiciele pewnych środowisk (szczególnie wywodzący się ze środowisk studenckich) zauważają zagrożenia wynikające z szeroko propagowanej w wymiarze międzynarodowym wspólnotowości, podejmują działania, które mają stanowić radykalną przeciwwagę dla przemian globalizacyjnych;
- *globalizacja ekologiczna* – wywoływane wspólnotowymi działaniami różne przemiany w środowisku geofizyczno-biologicznym powodują powstawanie nowych pojęć i zjawisk przyrodniczo-naukowych typu: globalna atmosfera, globalna biosfera, globalna hydrosfera, globalna geosfera, którym uwagę poświęcają wszyscy zainteresowani, pomijając dotychczasowe bariery graniczne;
- *globalna świadomość* – społeczeństwa zaczynają postrzegać świat jako globalną wioskę, w której człowiek zachowuje się podobnie we wszystkich zakresach życia ludzkiego. W ludzkości budzi się świadomość kurczenia się świata i poczucie, że świat tworzy całość. Jednostki bardziej świadome zwracają uwagę na zasadnicze różnice pomiędzy uniwersalizmem i jednolitością a globalizacją. Taka postawa wydaje się być kształtowana pod wpływem przesłania zwolenników globalizacji „myśl globalnie, a działaj lokalnie” i jest styczna z rozumieniem pojęcia globalizacji: autorstwa A. Giddensa, mianowicie: „globalizacja to intensyfikacja światowych stosunków społecznych, które łączą odległe zbiorowości lokalne w taki sposób, że wydarzenia lokalne są kształtowane przez zdarzenia odległe (globalne, światowe) i na odwrót”¹².

¹² Za T. Pilch, *Nadzieje i zagrożenia globalizacji*, [w:] *Przetwarzanie i rozwój jako niezbywalne powinności wychowania*, red. M. Dziemianowicz i in., Wrocław 2005, s. 184.

Globalizacja niesie ze sobą konsekwencje, które w opinii T. Pilcha mogą przyjmować charakter ogólny, przekładający się na ograniczenie suwerenności państwa, jak i wymiar jednostkowy, np. w zakresie wychowania. Globalizacja domaga się bowiem „człowieka otwartego, elastycznego, sposobnego do ustawicznej zmiany, zaprogramowanego na rywalizację i ryzyko”¹³. Oczekuje nowej skuteczności edukacyjnej, przekładającej się na użyteczną funkcję wiedzy i nauczania¹⁴.

Epoka globalizacji tworzy podwaliny dla nowych strategii edukacyjnych kosztem rezygnacji z dotychczasowego modelu życia i wzorca osobowościowego, określanego przez Z. Baumana „pielgrzymem”. Cechował go „projekt życia” według przyjętego kierunkowego celu ostatecznego, którym zwykle, zdaniem J. Szmyda, było „osiągnięcie pełnej tożsamości, możliwie całkowite urzeczywistnienie osobistego potencjału predyspozycji i uzdolnień oraz planowe, racjonalne i konsekwentne zmierzanie do jego urzeczywistnienia”¹⁵. Współczesne uwarunkowania kultury ponowoczesnej (na której bazuje globalizacja) wpływają na zanik celu ostatecznego jednostki, zwłaszcza w wyniku nowej sytuacji na globalnym rynku pracy. Według przywołanego już wcześniej Baumana,

mało kto liczyć może na to, że raz zdobyty zawód służyć mu będzie do końca życia – zawody pojawiają się i znikają, umiejętności wczoraj zdobyte, dziś stają się bezużyteczne. Zmienia się też sens praktyczny „doświadczenia” gromadzonego w toku wykonywania zawodu: kompetencje nie udają się kumulować, i wraz ze zmianą technicznego wyposażenia, zanikiem dawnych i wylaniających się nowych funkcji nawyki już zdobyte stają się obciążeniem raczej niż tytułem do dalszych postępów zawodowych. Prace nie są dożywotnie i rzadko kiedy długofalowe¹⁶.

Wiek XXI cechuje nowe spojrzenie na pracę jako wartość. Staje się ona deficytowym dobrem decydującym o pozycji społecznej jednostki. Przygotowanie zawodowe niewiele ma wspólnie z dotychczasowym kształceniem i uzyskiwanymi kwalifikacjami. W procesie kształcenia, znacznie wspomaganym nowoczesnymi środkami dy-

¹³ Tamże, s. 187.

¹⁴ Por. tamże, s. 187–188.

¹⁵ J. Szmyd, *Wyzwania i poszukiwania edukacyjne. Szkice z pogranicza filozofii wychowania*, Kraków 2002, s. 46.

¹⁶ Z. Bauman, *Dwa szkice o moralności ponowoczesnej*, Warszawa 1994, s. 15.

daktyczno-technologicznymi, kształtowane są kompetencje bazujące na kształceniu ogólnym i intelektualnych możliwościach uczącego się. Decyzje dotyczące wyborów zawodowych rzadko stają się samodzielnym dziełem jednostki. Najczęściej już w szkole na poziomie kształcenia średniego ogólnego młody człowiek uzyskuje wsparcie profesjonalnego doradcy zawodowego w zakresie budowania własnej wizji przyszłego miejsca na rynku pracy. Jak słusznie zauważa D. Kukla,

dzisiejsza młodzież musi być świadoma tego, że człowiek XXI wieku, chcąc pracować, będzie musiał opanować nowe zawody, umiejętności, a w poszukiwaniu pracy będzie musiał się przemieszczać nie tylko z miasta do miasta, ale nieraz do odległych regionów kraju, a nawet świata [...]. Dotychczasowy model „zawodu na całe życie” jest coraz bardziej i skutecznie wypierany przez model „kariery zawodowej”, którego nadrzędnym aspektem jest ciągłość indywidualnego rozwoju na każdym etapie życia, którego celem jest osiągnięcie sukcesu w pracy zawodowej¹⁷.

Przeobrażenia w sferze życia zawodowego społeczeństwa globalizacji wpływają znacznie na całościowy kształt zachowań ludzkich, również tych negatywnych, pozostających w związku także z kształceniem ustawicznym. Pomimo wielu jego zalet, ta permanentna konieczność pracy nad sobą, dążenie do bezustannej doskonałości i towarzyszące tym zachowaniom poczucie zagrożenia, staje się „pożywką” dla dominacji wzorców osobowościowych, które dotychczas miały marginalne znaczenie społeczne, a którymi stają się¹⁸:

- *spacerowicz* – cechujący się powierzchownym odbieraniem rzeczywistości, tworzeniem jej wizji poprzez pryzmat fikcji opartej na nierealnym obrazie filmowo-telewizyjnym, ulegający presji zewnętrzności bez świadomej oceny sytuacji;
- *włóczęga* – przeżywa życie bez jasno określonego celu, doznaje często porażek życiowych, których efektem jest ciągła ucieczka od czegoś, wieczne poszukiwanie i oczekiwanie na nowe życiowe szanse, bez własnego zaangażowania i przeżywania życia prawdziwie, bez złudzeń, z poczuciem sensu jego istoty;

¹⁷ D. Kukla, *Perspektywy (nie tylko zawodowe) młodych w ponowoczesności*, [w:] *Młodzież na rynku pracy. Od badań do praktyki*, red. nauk. S.M. Kwiatkowski, S. Sirojć, Warszawa 2006.

¹⁸ J. Szmyd, dz. cyt., s. 47.

- *turysta* – poznaje świat poprzez wrażenia doznawane podczas poruszania się po świecie. W oparciu o nie dokonuje jego oceny. Wrażenia stają się miarą rzeczywistości;
- *gracz* – swoje życie zamienia w „grę” opartą na szczęściu i ryzyku. Istotnymi składowymi stają się życiowa zaradność i spryt. Normy i zasady etyczne nie znajdują uzasadnienia w życiu gracza, a konieczność i przypadek stają się równoważne.

Poszczególne typy zachowań współcześnie odnoszą się do „normalnych” przedstawicieli społeczeństwa, przenikając się wzajemnie stają się „normą” postępowania, będącą odpowiedzią na wszystkie uwarunkowania codzienności. Zostają ukształtowane w wyniku ogółu doświadczeń człowieka we wszystkich etapach życia i pod wpływem socjalizacji lub intencjonalnej edukacji, coraz szerzej dostępnej dzięki likwidacji granic uczenia się zarówno w znaczeniu organizacyjnym, jak i wiekowym.

Edukacyjne uwarunkowania kształtowania społeczeństwa kognitywnego

W nowym świecie (XXI wieku) praktyka edukacyjna podlega prawom uniwersalizmu, jest obciążona wielowymiarowymi skutkami, zarówno o zabarwieniu pozytywnym, jak i negatywnym. Istotę jej jednak stanowi transformacja, będąca wynikiem głównych założeń wspólnotowej polityki oświatowej, propagowanej przez europejskie gremia ekspertów w formie raportów o stanie oświaty, z końcowymi postulatami realizacyjnymi¹⁹. Szczególnego znaczenia nadaje przemianom w edukacji raport opracowany dla UNESCO pod przewodnictwem Jacquesa Delorsa *Edukacja – jest w niej ukryty skarb*²⁰, w którym nacisk położono na sprawy związane z uczeniem się w kontekście czterech filarów edukacji. Każdy z tych filarów wydaje się mieć bezpośredni wpływ na *status quo* jednostki, kształtowanie się jej umiejętno-

¹⁹ Zob. M.J. Szymański, *W poszukiwaniu drogi. Szanse i problemy edukacji w Polsce*, Kraków 2008, s. 17–19.

²⁰ *Edukacja – jest w niej ukryty skarb*. Raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji dla XXI wieku pod przew. J. Delorsa, Warszawa 1998.

ści egzystencjalnych i przystosowanie do życia w nowych warunkach wspólnotowości na tle całokształtu przemian kulturowych człowieka XXI wieku²¹.

Realizacja założeń wynikających z zasad pierwszego filara *uczyć się, aby wiedzieć* ma doprowadzić do rozwoju sfery poznawczej jednostki z wykształceniem u niej jednocześnie umiejętności zapewniającej godne życie. Z poczuciem spełnienia w wyniku podmiotowego funkcjonowania w świecie, w oparciu o nadrzędne wartości – wykształcenie i kształcenie, zwłaszcza ogólne. Ma wyzwolić potrzebę permanentnego związku człowieka z wiedzą i budowania swojej tożsamości w oparciu o procesy myślowe, stanowiące „drogę” do otaczającej rzeczywistości, z którą jednostka żyje w naturalnej symbiozie.

Postulaty drugiego filara *uczyć się, aby działać* propagują kształtowanie aktywności związanej z życiem zawodowym człowieka i wymogami rynku pracy XXI wieku. Współcześni pracodawcy już nie oczekują od potencjonalnego pracownika jednowymiarowych kwalifikacji zawodowych. Ważniejsza jest gotowość do rozwijania swoich predyspozycji osobowościowych, umiejętności komunikacyjno-interpersonalnych, dyspozycyjność i przygotowanie na zmiany, proces kształcenia/uczenia się przez całe życie. Przygotowanie człowieka do działania w procesie uczenia ma na celu również ochronienie go przed „zakotwiczeniem” w bezradności życiowej, zagubieniu w nowych warunkach pracy, kultury i aktywnego życia. Jednostka, która nauczy się działać, ma szansę na efektywne przeżycie życia, tak w wymiarze indywidualnym, jak i społecznym.

Filar trzeci określa reguły przygotowania do życia jednostki, poprzez *uczenie się, aby żyć wspólnie*. W dotychczasowych założeniach edukacyjnych tak jednoznacznie wyeksponowana wspólnotowość nie miała miejsca. Dzisiejsze realia egzystencji międzyludzkiej wymuszają kształtowanie nowych umiejętności w zakresie solidaryzmu społecznego, kompetencji mediacyjno-negocjacyjnych, kształtowania postaw otwartości, tolerancji, akceptacji dla inności w imię zasad demokracji i pluralizmu. Proces uczenia się wymaga głębokich związków z procesem wychowania, wprowadzania w świat wartości humanizmu, budowania więzi międzypokoleniowych w oparciu o nowe założenia,

²¹ Por. T. Hejnicka-Bezwińska, dz. cyt., s. 155–158.

niebędące wynikiem stosunku starszeństwa i doświadczenia życiowego, a raczej empatii, dialogu i związków „my”, będących istotą terazniejszych relacji społecznych.

Ostatni filar raportu Delorsa nie stanowi zasadniczo *novum* w koncepcjach wspólnotowej polityki oświatowej, bowiem przesłanie *uczyć się, aby być* wydaje się od zawsze towarzyszyć człowiekowi. Stanowi o jego stosunku do sensu życia i budowania tożsamości w wymiarze indywidualnym. Staje się impulsem dla refleksji nad i w działaniu. Pozwala zachować zdroworozsądkową równowagę pomiędzy posiadaniem a zaspokojeniem potrzeb wyższego rzędu z pogranicza transcendencji. Jednak w nowych uwarunkowaniach, w których zbyt daleko społeczeństwa odchodzą od wartości uniwersalnych antycznej triady (prawdy, dobra i piękna), popadając w stan zachwyty nad możliwościami technologicznej kultury, zatracając się w dążeniu do tworzenia dobrobytu i pogoni za życiem w ciągłym kulcie orientacji hedonistycznej, skupienie uwagi w procesie uczenia na kształtowaniu postawy „być” wydaje się bardzo zasadne. Może wpłynąć na nową jakość, umożliwić życie w harmonii i równowadze wyznaczonej przez głównego konstruktora świata i naturę.

Przygotowanie do nowej jakości życia łączy się z kształtowaniem cech osobowościowych jednostki, które decydują o umiejętnościach adaptacyjnych człowieka, tworzą jego konstrukcję psychofizyczną, stanowią o jego *humanum*. Podstawą dla takich oczekiwań wydaje się być wychowanie jednostki w oparciu o biofilną orientację życia, „której esencją jest miłość życia, dążność do jego ochrony, podniesienia i spotęgowania, do rozbudzenia w człowieku możliwej u niego twórczości, a w stosunkach międzyludzkich – radości, otwartości, wrażliwości na innych, prospołeczności, przezwyciężania smutku, pesymizmu, egoizmu, egocentryzmu i egomanii”²². Biofilność, zdaniem E. Fromma, stanowi dla człowieka ratunek przed unicestwieniem, jest podstawą dla jego funkcjonowania życiowego, nierozzerwalnie łączącego się z rzeczywistością. Rzeczywistość ta „jest tym, co płynie, jest pełna życia i aktywności, ma charakter procesu, jest nieuchwytna i zmienna”²³. Człowiek chcąc istnieć w tej zmienności, sam musi być

²² J. Szmyd, dz. cyt., s. 226.

²³ Za M. Gałkowska-Jakubik, *Mieć czy być. Empiryczna weryfikacja koncepcji Ericha Fromma*, Lublin 2007, s. 24.

stale w „biegu”, co dla Fromma oznacza bycie aktywnym, twórczym, szczególnie w okresie szeroko rozumianej edukacji jednostki.

Nauka pobudza procesy myślowe, pojawiają się nowe pytania i nowe perspektywy. Wiedza, którą się posiada, nie tylko zwiększa zasób wiadomości, lecz zmienia osobę uczącą się, jej sposób widzenia świata. Zdobywanie wiedzy ma charakter twórczy, a rzeczywistość jest coraz lepiej widziana i rozumiana. Człowiek, który nastawiony jest na być, podczas poznawania świata traci iluzje, natomiast coraz lepiej ujmuje prawdę na jego temat. Rzecz postrzegane są takimi, jakimi są, w ten sposób można coraz bardziej zbliżyć się do poznawanej rzeczywistości²⁴.

Postawa ta, określane także zamiennie modusem „bycia”, nabiera istotnego znaczenia również w aktywności emocjonalnej i motywacyjnej. Reasumując, tylko w oparciu o składowe biofilnej orientacji następuje formułowanie osobowości gotowej do podejmowania wyzwań, świadomej swoich potrzeb i realizującej zadania w solidarności z innymi ludźmi²⁵. Staje się ona gwarantem dla właściwego sposobu odbioru świata, również tego nowoczesnego, ulegającego globalizacji. Współcześnie, niestety, zbyt często człowiek podlega wpływom orientacji nekrofilnej, która ogranicza ludzkie poznanie do „posiadania wiedzy”, rozumianej jako gromadzenie i zachowanie informacji. „Wiedza w tym ujęciu jest traktowana na wzór dóbr materialnych, które można posiadać, utracić albo pomnożyć. Jej celem nie jest głębszy kontakt z rzeczywistością, dotarcie do prawdy, lecz służyć ma ona jako środek do osiągnięcia wyższych pozycji społecznych lub ułatwień w rozwiązywaniu różnego rodzaju dylematów życiowych”²⁶. Oczywiście nie ma możliwości uchronienia człowieka przed wpływami tejże orientacji, można jednak podejmować starania w zmniejszaniu ryzyka i negatywnych konsekwencji z niej wynikających poprzez przygotowanie dobrych narzędzi dla realizacji polityki oświatowej w zakresie kształcenia, w tym także ustawicznego.

Kształcenie ustawiczne towarzyszy rozwojowi edukacyjnemu człowieka od początku XIX wieku. Określane mianem edukacji perma-

²⁴ Tamże, s. 28.

²⁵ Zob. tamże, s. 27–30; zob. T. Gadacz, *Wychowanie jako spotkanie osób*, [w:] *O wychowaniu i jego antynomiach*, red. E. Kubiak-Szymborska, D. Zając, Bydgoszcz 2008.

²⁶ Tamże, s. 27.

nentnej (*l'education permanente*), przez całe życie (*lifelong education*) lub nieprzerwanej (*nieprierywnoje obrazowanie*) oznacza ciągłą adaptację intelektualną, psychiczną, profesjonalną do przyspieszonego rytmu zmienności wraz z ciągłym doskonaleniem zasobu wykształcenia i kwalifikacji²⁷. W wymiarze międzynarodowym po raz pierwszy zjawisku kształcenia ustawicznego poświęcono uwagę w 1967 roku, kiedy to na konferencji w Oxfordzie zauważono jego rolę w całokształcie stosunków oświatowych. W latach siedemdziesiątych pojęcie kształcenia ustawicznego łączono tylko z doskonaleniem kwalifikacji i rekwalifikacji zawodowej. W kolejnych latach pojęcie to został rozszerzone do edukacji całożyciowej, poszkolnej, otwartej i wychodzącej poza sieć placówek szkolnych, również w wymiarze wychowawczym, mającym związek z rozwojem społecznym i kulturowym.

Zasadnicza zmiana w rozumieniu roli i istoty kształcenia ustawicznego zauważalna staje się w wymiarze międzynarodowym po okresie przemian ustrojowo-gospodarczych w krajach Europy, zwiększeniu wpływów Unii Europejskiej na przebieg zachowań społeczeństw XXI wieku oraz światowych aspiracji globalizacyjnych. Podstawowym założeniem jest kształtowanie potrzeby uczenia się przez całe życie, do którego mają jednostkę przygotować wcześniejsze etapy kształcenia formalnego, zaczynając od podstawowego poprzez formy doskonalenia zawodowego, dającego zasób kompetencji niezbędnych współczesnemu człowiekowi. Bowiem sama edukacja (w opinii P. Lengrand) powinna obejmować obszary wychowania intelektualnego, społeczno-moralnego, estetycznego, zdrowotnego i politechnicznego²⁸, zapewniając tym samym harmonię w przyroście wiedzy pomiędzy kształceniem i aktywnością zawodową.

Rada Europy, stojąca na straży wysokiej jakości systemu kształcenia europejskiego, w dokumentach (z 2002 roku) określiła politykę państw europejskich w zakresie kształcenia ustawicznego²⁹, która sprowadza się do:

- *Zapewnienia powszechnego dostępu do edukacji ustawicznej*, co przekłada się na cele szczegółowe istotne dla realizacji tej eduka-

²⁷ Za J. Miąso, *Historia wychowania wiek XX*, t. 2, Warszawa 1981, s. 417–418.

²⁸ Za B. Kędzierska, dz. cyt., s. 73.

²⁹ Tamże, s. 76–77.

- cji – przygotowanie otwartego środowiska edukacyjnego, wspieranie aktywności obywatelskiej z równoczesnym uatrakcyjnieniem procesu kształcenia oraz stworzenie warunków dla jednakowych szans i więzi społecznych na prawach egalitaryzmu;
- *Zapewnienia powszechnego dostępu do Internetu*, co nie tylko łączyć się może z uatrakcyjnieniem kształcenia, ale nade wszystko stwarza możliwości kształcenia bez ograniczeń i barier wynikających z wielu uwarunkowań, niekoniecznie pozostających w związku z osobą uczącą się. Wpłyne też znacząco na poprawę efektywności jakości kształcenia, bez względu na lokalizację i inne zjawiska, chociażby natury ekonomicznej;
  - *Działań zapobiegających marginalizacji społecznej i promujących aktywne postawy obywatelskie*, mających zapewnić dostęp do edukacji (również dorosłym) i poprawę jej jakości, z jednoczesnym likwidowaniem nierówności i niepowodzeń w nauce;
  - *Poradnictwa* – umożliwiającego orientację w zakresie kompetencji zawodowych i wszelkich zmian w nich zachodzących, pozwalającego tym samym na właściwy dobór ścieżek edukacyjnych i rozwój na różnych poziomach doskonalenia zawodowego;
  - *Rozwoju przydatności w zawodzie* poprzez powiązanie rynku pracy z systemem edukacji w oparciu o innowacyjne i aktualne programy kształcenia, rozwijanie przedsiębiorczości oraz propagowanie różnorodnych form preorientacji zawodowej celem poszerzania doświadczenia zawodowego społeczeństwa;
  - *Poprawiania poziomu osiągnięć szkolnych* w oparciu o kształtowanie kluczowych kompetencji „pierwotnych dla poszczególnych form i zakresu kształcenia ustawicznego, umożliwiających skuteczne przygotowanie się zarówno do życia społecznego, jak i zawodowego, a także do aktywnego funkcjonowania w społeczeństwie informacyjnym”³⁰. Kompetencje te przedstawione przez Komisję Wspólnot Europejskich w dokumencie *Kluczowe kompetencje w uczeniu się przez całe życie – Europejskie ramy referencyjne*, obejmują: „porozumiewanie się w języku ojczystym, porozumiewanie się w językach obcych, kompetencje matematyczne i podstawowe kompetencje naukowo-techniczne, informatyczne, umiejęt-

³⁰ Tamże, s. 77.

ność uczenia się, kompetencje społeczne i obywatelskie, inicjatywę i przedsiębiorczość, świadomość i ekspresję kulturalną³¹.

- *Przeciwdziałania wydłużeniu czasu trwania kształcenia prowadzącego do uzyskania kwalifikacji* – w oparciu o akceptację kształcenia pozaformalnego;
- *Eliminowania „ślepych uliczek” systemów edukacji* – co nastąpi dzięki uelastycznieniu systemu kształcenia i jego różnicowania w zakresie form wychodzących poza formalny system edukacji;
- *Aktualizowania programów nauczania* – co wymusza podejmowanie innowacyjnych działań środowisk oświatowych w powyższym zakresie, będących wynikiem przemian gospodarczo-ekonomicznych współczesnych społeczeństw oraz ustaleń Deklaracji Bolońskiej dotyczących wykształcenia wyższego i Deklaracji Kopenhaskiej w zakresie kształcenia zawodowego;
- *Zapewnienia wysokiej jakości kształcenia i szkolenia* – zgodnie z nowymi programami nauczania, będącymi odzwierciedleniem zgodności postulatów edukacji europejskiej w zakresie jakości kształcenia, przedstawionych w obu Deklaracjach, stanowiących obowiązujące dokumenty dla krajów Wspólnoty;
- *Doprowadzenia do uznawalności kwalifikacji w Unii Europejskiej* – co ma umożliwić stworzenie wspólnotowego rynku edukacji i pracy. Wymaga ujednoczenia i uznawania w całej Unii Europejskiej zarówno systemu kwalifikacji, jak i osiągnięć naukowych, przekładających się również na uzyskiwane stopnie naukowe.

Kształcenie ustawiczne w interpretacji współczesnego polskiego prawa oświatowego rozumiane jest jako „kształcenie w szkołach dla dorosłych, a także uzyskiwanie i uzupełnienie wiedzy ogólnej, umiejętności i kwalifikacji zawodowych w formach pozaszkolnych przez osoby, które spełniły obowiązek szkolny”³². W przyjętej przez Radę Ministrów 08.07.2003 *Strategi Rozwoju Kształcenia Ustawicznego do 2010 roku* czytamy, iż warunkiem dla budowania społeczeństwa kognitywnego/wiedzy jest podjęcie działań umożliwiających jednostce funkcjonowanie przez całe życie w świecie edukacji.

³¹ W. Papaj, *Kształtowanie kompetencji kluczowych wyzwaniem współczesnej edukacji*, „Hejnał Oświatowy” 2010, nr 8–9, s. 20.

³² <http://www.wsip.net.pl/poslownik> [dostęp 06.09.2010].

Koncepcja uczenia się przez całe życie (OECD-Paryż 1996) obejmuje rozwój indywidualny i rozwój cech społecznych we wszystkich formach i wszystkich kontekstach – w systemie formalnym i nieformalnym, tj. szkołach i placówkach kształcenia zawodowego, uczelniach i placówkach kształcenia dorosłych oraz w ramach kształcenia incydentalnego, a więc w domach, w pracy i w społeczności³³.

W oparciu o tę koncepcję istnieje realna szansa na przygotowanie i zachęcenie dzieci, młodzieży i dorosłych do podejmowania nauki przez całe życie, aktywnego uczestnictwa w zmieniającym się rynku pracy, podnoszenia systematycznie kwalifikacji i ewentualnego przekwalifikowania, stosownie do aktualnych potrzeb społecznych bądź jednostki.

Strategia, obok wytycznych i regulacji zagadnień dotyczących procesu uczenia się przez całe życie, wskazuje także zadania administracji rządowej, samorządów, instytucji oświatowych oraz ich partnerów społecznych (związki zawodowe, samorządy gospodarcze, fundacje, stowarzyszenia i inne organizacje pozarządowe), w różnej perspektywie czasowej, zarówno tej obecnej, jak i długoterminowej. Pozwala to na ujednoczenie i urzeczywistnienie struktur odpowiadających za organizację uczenia się przez całe życie w sposób harmonijny z ogniwami oświaty europejskiej. Strategia staje się również podstawą dla tworzenia branżowych programów kształcenia ustawicznego, które warunkują systematyczny rozwój kadr społeczno-gospodarczych. W swoich postulatach uwzględnia zapisy zawarte w międzynarodowych dokumentach odnoszących się do kształcenia ustawicznego – Memorandum Komisji Wspólnot Europejskich (Bruksela 2000) i Deklaracji Kopenhaskiej (2002) w sprawie zwiększonej współpracy w dziedzinie szkoleń i kształcenia zawodowego. Tym samym idea uczenia się przez całe życie staje się imperatywem współczesnej kultury społeczeństw kognitywnych, których istotę stanowią:

- promowanie wartości uczenia się na wszystkich szczeblach i we wszystkich formach edukacyjnych,
- podejmowanie działań informacyjno-praktycznych prezentujących korzyści indywidualne i zbiorowe wynikające z kształcenia ustawicznego, w tym związane z większymi szansami lokalnymi, regionalnymi, krajowymi i europejskimi rynkami pracy,

³³ <http://www.men.gov.pl> [dostęp 06.09.2010].

- promowanie przykładowych praktyk powstałych na gruncie europejskim,
- zaangażowanie mediów w popularyzację uczenia się przez całe życie,
- promowanie roli doradców w wyborze właściwej drogi edukacji i rozwoju zawodowego,
- angażowanie lokalnych władz, szkół, uczelni, pracodawców, służb zatrudnienia, organizacji porządkowych i innych partnerów społecznych w promocję programów kształcenia ustawicznego,
- monitorowanie wdrażania strategii rozwoju kształcenia ustawicznego³⁴.

Zmiany na rynku pracy determinują przemiany w edukacji, szczególnie systemu szkolnego, zarówno w wymiarze ilościowym, jak i jakościowym. Wymuszają reformowanie oświaty programowe i strukturalne. Zdaniem Cz. Banacha³⁵ konieczne jest:

- poszerzenie oferty edukacyjnej pod względem sieci szkół, form i metod kształcenia stosownie do potrzeb społeczno-gospodarczo-kulturalnych i w zakresie wszystkich poziomów kształcenia,
- kształcenie wielopoziomowe i szerokoprofilowe, indywidualizowanie dróg edukacyjnych poprzez umożliwienie kształcenia ogólnego i zawodowego w systemie oświaty szkolnej i pozaszkolnej,
- dostosowanie kierunków kształcenia do potrzeb rynku pracy z jednoczesnym powiązaniem szkoły z oświatą dorosłych i z zastosowaniem zarówno konwencjonalnych, jak i niekonwencjonalnych metod i form kształcenia, w tym także uczenia na odległość i e-learningowych,
- zwiększenie liczby kształcących się na poziomie średnim maturalnym z jednoczesną przebudową szkolnictwa podstawowego i średniego,
- stworzenie rzetelnego systemu oceny jakości studiów i akredytacji,
- powiększenie liczby nauczycieli akademickich, szczególnie profesorów,

³⁴ Tamże.

³⁵ Zob. Cz. Banach, *Edukacja. Wartość. Szansa*, Kraków 2001, s. 206–207; zob. A. Kwatera, *Dezyderaty w sprawie zawodowej profesjonalizacji nauczycieli w kontekście współczesnych przemian*, [w:] *Paradygmaty oświatowe i edukacja nauczycieli*, red. W. Kremienia, T. Lewowicki, S. Sysojewa, Warszawa–Kraków 2010, s. 342–348.

– zwiększenie środków materialnych na rozwój bazy dydaktycznej i socjalnej szkolnictwa wyższego, a także wsparcie finansowe studentów celem zapewnienia im warunków dla kształcenia,

– tworzenie sieci placówek o charakterze doradczym psychologiczno-pedagogicznych, pomagających zainteresowanym osobom dokonywać wyborów dróg kształcenia, pracy zawodowej oraz przekwalifikowywania się.

Szkoła powinna pełnić w dalszym ciągu funkcje opiekuńczo-wychowawcze i w oparciu o nie kształtować postawy otwartości na wiedzę i wartości z nią związane, tak aby wiadomości pozyskane w każdym rodzaju kształcenia służyły rozwojowi myślenia, zainteresowań, operacjonalizacji wiedzy i uczeniu się w oparciu o dialog, nowoczesne technologie oraz poczucie sprawstwa. Od szkoły oczekuje się również rozwijania w uczniach

umiejętności adekwatnego spostrzegania i oceny własnej osoby, kształtowania umiejętności radzenia sobie w sytuacjach trudnych, nauczania różnych możliwych sposobów zachowań w interakcjach społecznych, stworzenia sytuacji, które dają możliwość na bycie zarówno odrębnym i wyjątkowym, jak i akceptowanym członkiem danej grupy³⁶.

Do powinności szkoły, wynikającej z powyższych funkcji, należeć powinno również przygotowanie jednostki do umiejętnego i racjonalnego spędzania czasu, w tym i wolnego, który wydaje się być w bardzo ścisłym związku z uczeniem się przez całe życie. Tylko człowiek sprawny psychofizycznie podołać może obowiązkowi edukacyjno-zawodowemu, które wymuszają na nim dobrą organizację codziennych zajęć, zdolności w zakresie wytrwałości i umiejętności planistycznych. Takich zachowań musi również uczyć szkoła, bo są one bazą dla kształcenia ustawicznego jednostki. Doskonalenie w zakresie kompetencji zawodowych wymaga przygotowania osobowościowego, kształtowanego w oparciu o edukację formalną, która w tej materii w dalszym ciągu stanowić musi merytoryczne centrum. Oddziaływania oświatowe i wychowawcze wymagają wzajemnego powiązania i podporządkowania głównemu celowi wychowawczemu oświaty intencjonalnej, jakim jest wszechstronny rozwój człowieka z jednocze-

³⁶ B. Majerek, *Młodzież wobec Innych. Studium empiryczne na temat nietolerancji społecznej*, Kraków 2005, s. 106–107.

sny m stworzeniem dogodnych warunków dla jego realizacji. Jednostka musi mieć prawo do samostanowienia, w myśl propagowanych idei edukacji ustawicznej. Człowiek powinien „uczyć się tego, czego pragnie, tyle, ile uważa za nieodzowne, tam gdzie mu to odpowiada, a także w stosownym dla siebie tempie oraz za pomocą najbardziej przydatnych metod i środków”³⁷.

Naprzeciw tym oczekiwaniom wychodzą naukowcy-dydaktycy propagujący umiejętność szybkiego i efektywnego uczenia się wraz z samodzielnością myślenia i zdolnością rozwiązywania problemów, przekładających się na metanauczanie i samodzielne uczenie się. Możliwości takie stwarza epoka technologii cyfrowej, która dała podstawy dla nowej teorii nauczania autorstwa G. Simensa i S. Dawnesa – **konektywizmu**. Istotnymi cechami konektywizmu dla całościowego uczenia się są następujące założenia:

- ludzka wiedza nie musi być przechowywana w głowie, a raczej powinna być gromadzona w urządzeniach i informacyjnych zasobach znajdujących się poza jednostką. Proces uczenia się (niebędący do końca pod kontrolą uczącego się i nauczającego) powinien przebiegać dzięki łączeniu się z określoną bazą zasobów;
- uczenie się ma przebiegać w oparciu o węzły sieci, stanowiących centralną metaforę procesu uczenia się. Węzłami w sieci stają się wszelkie elementy łączące się z wszystkimi innymi węzłami, np. obrazy, informacje, uczucia, dane itp.;
- uczenie się powinno przebiegać w oparciu o krytyczne myślenie, eliminujące jednocześnie współczesną szkołę „wiedzy”;
- uczenie się powinno opierać się na samodzielnym podejmowaniu decyzji dotyczących wyboru treści kształcenia w oparciu o nieustanne i zmieniające się zasoby informacji. Istotą poszukiwania wiedzy staje się umiejętność docierania do niej poprzez posiadanie odpowiedzi na pytanie, gdzie jej szukać (*know-where*), a nie jak dotychczas „wiedzieć jak” (*know-how*), czy „wiedzieć co” (*know-what*)³⁸.

Całokształt postępowania dydaktycznego opartego na konektywizmie można sprowadzić do reguły **uczenia uczniów uczenia się**,

³⁷ Tamże, s. 207.

³⁸ E. Musiał, *Wybrane strategie uczenia się w epoce cyfrowej*, [w:] *Człowiek – media – edukacja*, red. nauk. J. Morbitzer, Kraków 2010, s. 202.

którego kluczową kompetencją staje się rozróżnianie. „Jak wiadomo, wiedza dość szybko umyka z głowy lub się dezaktualizuje. Umiejętność uczenia się – najlepiej stale doskonalsza – pozostaje na całe życie”³⁹. Otwiera „bramy” dla całościowej edukacji, bez względu na okoliczności i motywy jej podejmowania i kontynuowania. Pozwoli człowiekowi na aktywne życie w centrum epoki cyfrowej⁴⁰, umożliwiając jednocześnie kształtowanie jednostek o wielorakiej inteligencji⁴¹, stanowiących wypadkową kognitywistyki

Wiek XXI określany współcześnie wiekiem społeczeństwa kognitywnego wymusza korelację kształcenia formalnego z uczeniem permanentnym. Konieczna jest przebudowa systemu kształcenia, stworzenie nowej wizji szkoły odpowiadającej potrzebom społeczeństwa wiedzy⁴². Umiejętnego połączenia cyfrowego rozwoju człowieka z wartościami humanizmu z jednoczesnym zachowaniem *creda* edukacyjnego rozwoju człowieka, dla którego źródłem stać się powinno przesłanie wielkiego dydaktyka J.A. Komeńskiego, iż „kształcenie jest tym, co czyni człowieka człowiekiem”.

Bibliografia

- Banach C., *Edukacja. Wartość. Szansa*, Kraków 2001
- Edukacja – jest w niej ukryty skarb*. Raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji dla XXI wieku pod przew. J. Delorsa, Warszawa 1998
- Frankl V.E., *Homo patiens*, przeł. R. Czarnecki, J. Morawski, Warszawa 1984
- Gadacz T., *Wychowanie jako spotkanie osób*, [w:] *O wychowaniu i jego antynomiach*, red. E. Kubiak-Szymborska, D. Zając, Bydgoszcz 2008
- Gałkowska-Jakubik M., *Mieć czy być. Empiryczna weryfikacja koncepcji Ericha Fromma*, Lublin 2007
- Hejnicka-Bezwińska T., *Pedagogika ogólna*, Warszawa 2008
- Kędzierska B., *Kompetencje informacyjne w kształceniu ustawicznym*, Warszawa 2007

³⁹ Tamże.

⁴⁰ Tamże, s. 199.

⁴¹ Zob. J. Morbitzer, *Szkoła w epoce płynnej nowoczesności*, [w:] *Człowiek...*

⁴² Por. Cz. Kupisiewicz, *Z dziejów teorii i praktyki wychowania*, Kraków 2012, s.295.

- Kukla D., *Perspektywy (nie tylko zawodowe) młodych w ponowoczesności*, [w:] *Młodzież na rynku pracy. Od badań do praktyki*, red. nauk. S.M. Kwiatkowski, S. Sirojć, Warszawa 2006
- Kupisiewicz Cz., *Z dziejów teorii i praktyki wychowania*, Kraków 2012
- Kwaterna A., *Dezyderaty w sprawie zawodowej profesjonalizacji nauczycieli w kontekście współczesnych przemian*, [w:] *Paradygmaty oświatowe i edukacja nauczycieli*, red. W. Kremienia, T. Lewowicki, S. Sysojewa, Warszawa–Kraków 2010
- Majerek B., *Młodzież wobec Innych. Studium empiryczne na temat nietolerancji społecznej*, Kraków 2005
- Mastalski J., *Samotność globalnego nastolatka*, Kraków 2007
- Miąso J., *Historia wychowania wiek XX*, t. 2, Warszawa 1981
- Melosik Z., *Styl życia, zdrowie. Konteksty i kontrowersje*, Poznań 2001
- Morbitzer J., *Szkoła w epoce płynnej nowoczesności*, [w:] *Człowiek – media – edukacja*, red. nauk. E. Musiał, I. Pulak, Kraków 2011
- Morbitzer J., *Edukacja wspierana komputerowo a humanistyczne wartości pedagogiki*. Kraków 2007
- Musiał E., *Wybrane strategie uczenia się w epoce cyfrowej*, [w:] *Człowiek – media – edukacja*, red. nauk. J. Morbitzer, Kraków 2010
- Papaj W., *Kształtowanie kompetencji kluczowych wyzwaniem współczesnej edukacji*, „Hejnał Oświatowy” 2010, nr 8–9
- Pilch T., *Nadzieje i zagrożenia globalizacji*, [w:] *Przetrwanie i rozwój jako niezbywalne powinności wychowania*, red. M. Dziemianowicz i in., Wrocław 2005
- Przyborowska B., *Nauczyciel w złożonym otoczeniu*, [w:] *Nauczyciel wobec zróżnicowań społecznych*, red. R. Kwiecińska, M.J. Szymański, Kraków 2010
- Szmyd J., *Wyzwania i poszukiwania edukacyjne. Szkice z pogranicza filozofii wychowania*, Kraków 2002
- Szymański M.J., *W poszukiwaniu drogi. Szanse i problemy edukacji w Polsce*, Kraków 2008

<http://www.wsip.net.pl/poslownik> [dostęp 06.09.2010]

<http://www.men.gov.pl> [dostęp 06.09.2010]

Wanda Jakubaszek – doktor nauk humanistycznych w zakresie pedagogiki, adiunkt w Instytucie Nauk o Wychowaniu Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie.
Zainteresowania naukowe – człowiek w kontekście edukacji na tle postulatów Raportu UNESCO *Edukacja – jest w niej ukryty skarb*.